

SEMAVİ DİNLERDE DÖRT BÜYÜK MELEK (CEBRAİL, MİKAIL, İSRAFİL, AZRAİL)

The Four Major Angles in The Heavenly Religions (Gabriel, Michael, Saraphiel, Azrael)

Dr. Murat SERDAR

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Summary: In the Islamic terminology Islam, Judaism and Christianity are named with “The Celestial Religions”. In these religions the belief in angels is a common subject of the faith. There are many passages that build the angelic beliefs in their sacred texts. Exist of the Angels and their natures, types, classes and names are discussed in of their angelologies. The Major angels announced their names have been seen in every one of them. There are some similar creeds and knowledges about these angels among these religions. But also there are some different and contrary creeds among them. The Muslims believe in that Gabriel, Michael, Saraphiel, Azrael are four major angels. Gabriel and Michael mentioned with these names in The Koran and Torah and The Bibles. Azrael is not mentioned in the sacred books with this name. He is mentioned as “The Angel of Death” only. Also Seraphiel isn’t mentioned in the sacred books. But he talked about himself in the jew’s apokrative books and Prophet Muhammed’s hadiths. The beliefs of religions about their works or duties and characteristics sometimes are smilar and somtimes are different. When we compare Islam’s angelic creeds with the other’s, we can say that Judaism and Christianity have got some opposite beliefs. Also we can say that there are some Marks demonstrate the Judaic effects on some of Muslim’s angelic accepts. From the Kalamitic perspective applying to Koran is necessary for distinguishing between right and wrong beliefs about the major angels.

Key Words: Angel, the major angels, archangels, Gabriel, Michael, Saraphiel, Azrael, angelogy

GİRİŞ

Allah tarafından gönderilen ilahi dinlerin hepsi, meleklerin varlığını kabul eder ve bunu iman akidesi olarak sayarlar. Günümüzde Yahudi ve Hıristiyan teolojilerinde melekler, “*Angeloji*” olarak ifade edilen bilim

içerisinde ele alınmaktadır. Melek kavramının tanımı, meleklerin varlık formları, kısımları, görevleri, isimleri gibi birçok konu bu ilim dalı içinde tartışılır. İslam Kelamında, melekler ile ilgili müstakil olarak yazılmış kitaplar bulunmakla birlikte, konu ayrı bir bilim halinde değil, genel meseleler içinde bir başlık olarak tartışılmıştır. Dolayısıyla İslam inanç kültüründe, Hıristiyanlıkta olduğu gibi “Angeloji” benzeri ayrı bir bilim dalı ne geçmişte, ne de günümüzde geliştirilmemiştir.

Mezkur dinlerin melek inanışları ile ilgili bir tarama yaptığımızda, kimi zaman bu konuyla ilgili bir uzlaşma ve fikir birliğine rastlanırken, kimi zaman da derin ayrılıkların olduğu fark edilir. Hem İslam’da hem de diğerlerinde meleklerin varlığı kesin bir hakikattir. Melekler insan türünden farklı olarak ve ayrı bir cevherden yaratılmış, duyu organlarıyla algılanmayan varlıklardır ve çeşitli kısımları bulunur. Meleklerin Allah’a, peygamberlere, insanlara, aleme yönelik görevleri ve sorumlulukları vardır. Bu zikredilen hususlar, her üç dinin de inançları içerisinde yer alan akidelerdir. Yine Cebrail, Mikail gibi bazı melek isimlerinin de ortaklaşa kabul edildiği görülür.

Bizim bu çalışmada ele alacağımız büyük melekler konusu da, bu dinlerde mevcut olan bir akide mevzu’unu teşkil etmektedir. Hemen ifade etmemiz gerekir ki, İslam akidesinde “Dört Büyük Melek” kavramıyla ifade edilen Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfil ve Azrail, Yahudilikte kısmen daha çok benzerlik gösterir. Cebrâîl ve Mikâîl, üç dinin kitabında da ismi geçen melekler iken, Azrail ve İsrâfil’e isim olarak kutsal kitapların üçünde de rastlanılmaz.

Konu, melek akidesinin sabit bir hakikat olduğunu ve bu dinlerin müşterek ilahi bir kaynaktan geldiklerini göstermesi açısından, hem de Hz. Muhammed’in gerçekten Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu gösterecek bir delil olması bakımından bizce önemli görülmektedir. Yine dinler ve kültürler arası etkileşim nedeniyle, meleklerle ilgili Yahudi ve Hıristiyan inançlarının Müslüman inancı içine sızmış olduğunu söylemeye imkan veren, Kur’an ve Hadislerde rastlanılmayan yorum ve anlatımların mevcudiyetinden bahsetmek açısından da, konunun ayrıca bir önemi haiz olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da bu melekler hakkındaki inanışların nasıl olduğuna geçebiliriz.

CEBRÂİL

İbranice, גַּבְרִיֵּל, *Gavri’el*; Latince, *Gabrielus*; Yunanca, Γαβριήλ = *Gabriël*; Arapça, *Cibrîl* ya da *Cebrâil*.; Aramice, *Gabr-el*, şeklinde olan bu ismin anlamının, “Tanrı’nın Adamı” veya “Tanrı’nın Kulu” olduğu ifade edilir.¹ Taberî’ye göre “*Cebrâil*” kelimesi bileşik bir isim olup, “*Cebr*” ve

¹ “Gabriel”, *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel>, 26 Aralık 2008.

“İl” kelimelerinden oluşmuştur. “Cebr”, “Abd = Kul” manasında, “İl” ise, “Allah” demektir. İkisi beraber, “Allah’ın Kulu” demek olan “Abdullah”ın karşılığıdır.² Yine bu ismin İbranice “Allah’ın Kuvveti” anlamında olduğu da söylenmiştir.³ Bütün bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda söz konusu tamlamanın anlamı “Allah’ın Güçlü Kulu”⁴ olmaktadır ki, bu anlam Kur’an’da Cebrâil için zikredilen vasıflara⁵ tamı tamına uygun düşmektedir.

İbrani geleneğe mensup dinlerde Cebrâil’in, Allah’ın mesajını taşıyan bir “Başmelek” olduğu kabul edilir. Bazen onun ölüm meleği veya Tanrı’nın elçilerinden biri olarak kabul edildiği de görülür. Yahudi kutsal metinlerinde ilk defa onun ismi, Daniel’in kitabında geçer. O, Daniel’in gördüğü görünümü yorumlayan bir melek olarak anlatılır.⁶ Yine aynı kitapta Cebrâil’den “uçarak gelen ve anlayış bahşeden melek”⁷ olarak da bahsedilir. Yahudi inancında Cebrâil’in Sodom şehrini ve Asur Kralı Sanherib’in ordularını yerle bir ettiği⁸, Musa peygamberin defninde hazır bulunan meleklerden biri olduğu da kabul edilen inanışlardandır.⁹ Yahudiliğin apokratif kitaplarında Cebrâil’in Allah’ın huzurunda bulunan altı melekten biri olduğu, azizlerin dualarını Allah’a ilettiği, kötülere yok ettiği, şeytanları ateşe attığı, tabîî güçleri yönettiği ve birinci kat semaya hükmettiği gibi bilgiler verilmektedir.¹⁰

Hıristiyan kutsal kitabında, Zekeriya’ya Yahya’nın, Bakire Meryem’e de İsa’nın doğumlarıyla ilgili önemli haberler getiren meleğin Cebrâil olduğu kabul edilir. Çoğu Hıristiyan, son yargı günü Cebrâil’in kutsal boynuz boru’yu üfleyeceğine inanır.¹¹ Cebrâil, peygamberlere insan şeklinde görünüp, onlara Allah katından haber getiren büyük bir melektir.¹² Ahirzaman Azizleri akımına mensup Hıristiyanlara göre Cebrâil, Hz. Nuh’un ölümsüz hali olup, her ikisinin de aynı kişilik olduğu kabul edilir.¹³ Farklı kiliselerce, yılın farklı günlerinde Cebrâil adına yortular düzenlenir.

² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (v. 310/923), *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, c. I, s. 346-347; Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (v. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, y.y. t.y. c. I, s. 232.

³ Ali Erbaş, *Melekler Alemi*, Nün Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 90.

⁴ Yusuf Şevki Yavuz - Zeki Ünal, “Cebrâil”, *DİA*. İstanbul, 1993, c. VII, s. 202.

⁵ 81. Tekvîr /19-21

⁶ Daniel, 8:15-26.

⁷ Daniel, 9: 20-23.

⁸ Tarihler 2, 32:21; Krallar 2, 19:35

⁹ *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Newyork, Nashville, 1962, c. II, s. 333; Davidson. Gustav, 1971, *A Dictionary of Angels*, Newyork, 1968, s. 119; Pope Hugh, “St. Gabriel the Archangel”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 6. New York: Robert Appleton Company, 1909, 27 Dec. 2008 <http://www.newadvent.org/cathen/06330a.htm>, (26/12/2008).

¹⁰ Tobit, 12: 15; Enoch, 9, 1:9-10; 20: 7; 40: 1-9.

¹¹ Catherine Yronwode, “Archangel Gabriel, Messenger of God”, <http://www.luckymojo.com/archangelgabriel.html>, 26/12/2008.

¹² Abdulvehhab, Ahmed, *el-Vahy ve'l-Melaiké fî'l-Yehudiyye ve'l-Mesihyye ve'l-İslâm*, Kahire, 1979, s.38-48.

¹³ [http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_\(archangel\)#Latter-Day_Saint_view](http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_(archangel)#Latter-Day_Saint_view)

Yahudi geleneğinde Cebrâil'in yargıyı temsil ettiğine inanılırken, Hıristiyan geleneğinde onun, merhameti temsil ettiğine inanılır.¹⁴

İslam inancında Cebrâil'in Kur'an'ı getiren "Vahiy Meleği" olarak önemli bir yeri vardır. Kur'an'da, "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir."¹⁵ buyrulmuştur. Allah ile peygamberler arasındaki elçiliğin en önemli şekli olan vahiy işi, özellikle Cebrâil'in vazifesidir. Cebrâil, kendilerinden biri olması hasebiyle, meleklerin bütün genel özelliklerine, fazilet ve kuvvetlerine sahiptir. Bunlara ilaveten, Kur'an-ı Kerîm'de sadece ona ait olarak bildirilen özellikler de bulunmaktadır: Aşağıda gelen ayetlerde bizzat Allah Cebrâil'i şöyle tavsif etmiştir: "Şüphesiz o Kur'an, çok şerefli bir elçinin getirdiği bir sözdür. O, çok güçlü ve arş'ın sahibi olan Allah katında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, güvenilendir."¹⁶ "O Kur'an'ı, Hz. Muhammed'e çok güçlü olan biri (Cebrâil) öğretti. O (Cebrâil), üstün yaratılışlı bir melektir."¹⁷

Kur'an'da Cebrâil'e ait olduğu kabul edilen başka isimler de bulunmaktadır: "Ruh"¹⁸, "Ruhu'l-Emin"¹⁹, "Ruhu'l-Kuds"²⁰ isimleriyle bahsedilen varlığın Cebrâil olduğu söylenmektedir. Peygamber şairi Hassan b. Sabit'e, Hz. Peygamberin iltifat ederken "Ruhu'l Kuds seninle!" şeklindeki ifadeleri de,²¹ bu ismin delalet ettiği varlığın Cebrâil olduğu görüşünü²² desteklemektedir. Kur'an'da geçmeyen ama hadislerde geçen "Namus-i Ekber" şeklinde bir isminin bulunduğu da rivayet edilmiştir.²³

Hadislerde Cebrâil'in makamının "Sidre-i Müntehâ"nın tam ortası olduğu haber verilmiştir. Bildirilenlere göre Sidre-i Müntehâ, cennetin komşusu olan yedinci kat göğün sınırındadır. Kökü cennette, dalları Kürsî'nin altında olan bir ağaç şeklinde anlatılmaktadır. Sidre'de, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok melek vardır. Bunlar hep Allah'a ibadetle meşguldürler. Sidre melekleri, "Kadir Gecesi"nde Cebrâil ile

¹⁴ P. Hugh, "St. Gabriel the Archangel".

¹⁵ 42. Şura /51.

¹⁶ 81. Tekvîr /19-21

¹⁷ 53. Necm /5-6.

¹⁸ 97. Kadir / 4.

¹⁹ 26. Şuarâ / 193-194.

²⁰ 16. Nahl / 102.

²¹ Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim (v. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, neşr.: M. F. Abdalbâkî, Mısır, 1374/1955, "Fezâil'i's-Sahâbe", 151-154; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (v. 303/ 915), *Sünenü'l-Kübra*, Mısır, t.y., "Mesâcid", 25; Ebu's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah Âlûsî (v. 1270/1854), *Ruhü'l-meanî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I, s. 317.

²² Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (v.774/ 1373), *Tefsiru'l- Kur'ani'l- Azîm*, y.y. t.y., c.I, s. 214.

²³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel (v. 241/ 855), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, IV, 198.

birlikte dünyaya inerler.²⁴ Cebrail (*er- Ruh*) ve meleklerin, Kadir Gecesi yeryüzüne indikleri, ayetle bildirilen bir meseledir.²⁵ Hemen söylemek gerekir ki, Sidre hakkında anlatılanların çoğu, İslami terminolojide “*Müteşabih*” olarak ifade edilen hususlar nev’inden görülmüştür.

İslam inancına göre Hz. Muhammed Cebrâil’i gerçek suretinde iki defa görmüştür. İlkinde Rasûlullah onu, bütün ufku kaplamış olarak görmüştür. İbn Kesîr’e göre, Necm Sûresi’nin 7-9. âyetlerinde bahsedilen bu görme, Mîraç’tan önce olmuştur ki, Rasûlullah o esnada yeryüzündedir. İkinci görme olayı ise Mîraç’ta gerçekleşmiştir. Necm Sûresi’ndeki 13-17. âyetler, bu ikinci görme ile alâkalıdır. Abdullah b. Mes’ud, Rasûlullah ’ın Cebrâil’i, Mîraç gecesi, Sidre yanında altı yüz kanadıyla gördüğünü haber verir. İşte bu, Rasûlullah’ın Cebrâil’i asıl suretinde ikinci görüşü olarak anlatılmaktadır.²⁶

Hadislerde Cebrâil’in peygambere Allah’ın vahyini getiren, Kur’an’ı ve dinin hükümlerini öğreten, kimi zaman insan şeklinde sahabe içerisine katılan ve onların dini konularda irşadına katkı sağlayan, Allah ile vasitasız konuşan ve O’nun emirlerini meleklerle ve peygamberlere bildiren büyük bir melek olduğu ifade edilir.²⁷ Yine hadislerde anlatılan Hz. Peygamber’in göğsünün yarılması olaylarında da Cebrail’in adı geçmektedir.²⁸

Kur’an’da “*Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.*”²⁹ şeklindeki ayetin tefsirlerinde, Yahudilerin Cebrâil’e düşman oldukları ve onun hakkında kötü şeyler söylediklerini ifade eden anlatımlar bulunmaktadır. Bu ayetin esbab-ı nüzulünden bahseden rivayetleri özetleyerek ifade edecek olursak: Yahudiler, Hz. Muhammed’e dostunun kim olduğu ve Kur’an’ı kendisine kimin getirdiğini sorarlar. O da Cebrâil’in getirdiğini söyleyince, o Yahudiler, “*Eğer Mikâil deseydin kabul edecektik, çünkü o bizim dostumuzdur. Cebrail ise bela musibet getirir.*” derler. Bir başka rivayete göre ise Hz. Ömer, Yahudilere Cebrâil hakkındaki inançlarını sorar. Onlar da “*O, bizim düşmanımızdır. Çünkü bizim sırlarımızı Muhammed’e veriyor. Üstelik o, azap ve kahır meleğidir. Bizim dostumuz ve koruyucumuz ise Mikâil’dir. O, hayır ve selamet meleğidir. Mikâil ile*

²⁴ Bkz. Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî (v. 606/ 1209), *Tefsîr-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Çev.: Suat Yıldırım ve Arkadaşları, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, c.XXIII, s. 289; Alûsî, XXX. 196.

²⁵ 97. Kadir/ 4-5.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Taberî, c. XXX, s. 51-52; c. XXVII, s. 26-30; İbn Kesîr, c. VI, s. 443-451.

²⁷ İbn Hanbel, c. II, s. 267, 325; c. III, s. 230; c. IV, s. 129; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî (v. 256/ 870), *Câmiü's-Sahih*, , Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, “*Tevhid*” 33; Müslim, “*Mesacid*”, 166-167.

²⁸ İbn Hanbel, c. I, s. 257; Buhari, “*Salat*”, 1; “*Bed’u'l- Halk*”, 6; Ayrıca Bkz. Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (v. 893/1488) *ez-Zebidi, Sahih Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Çev.: Ahmed Naim, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Sayı 55-2, Ankara, 1985, c. II, s. 273-274 (2 No’lu dipnot)

²⁹ 2. Bakara, 98.

Cebraîl arasında hasımlık vardır.” şeklinde açıklamalarda bulunurlar.³⁰ Bu rivayetlere göre konuyu değerlendirdiğimizde Cebrâîl’in hem kendilerine, hem de Mikâîl’e düşman olduğu şeklindeki iddia, tarih boyunca tüm Yahudilerin inandıkları bir akide olmaktan çok, Hz. Peygamber döneminde yaşayan bir grup Yahudi tarafından ileri sürülmüş görünmektedir. Cebrâîl’in azap getiren bir melek, Mikâîl’in ise rahmet ve merhamet meleği olduğu şeklindeki sözler, genel Yahudi inancıyla örtüşmektense de, Cebrâîl’e düşmanlık beslemek şeklinde bir inanç Tevrat ve İnciller’de bulunmamaktadır.³¹ Eğer illaki Mikâîl ile düşmanlığı olan bir varlıktan bahsedilecekse bu, Cebrâîl değil, düşmüş bir melek olarak kabul edilen İblis’tir.³² Mezkur ayette konu edinilen Yahudiler, muhtemelen, Cebrâîl’in Arapların ve Hz. Muhammed’in koruyucu meleği olduğunu düşünmüşler ve Cebrâîl’in hem kendi milletlerine, hem de milletlerinin Meleği olan Mikâîl’e hasım kesildiği zannına kapılmış olmalıdır.

İslâm’ın başlangıcında, namazda, teşehhüde, “*et-Tahiyyât*” yerine, “*es-selâmu alellah kable ibâdihî, es-selâmu ala Cibrîle, es-selâmu ala Mikâîle...*”, yani “*Selam, kullarından önce Allah'a olsun. Selam, Cebrâîl'e olsun. Selam, Mikâîl'e olsun...*” denildiğini haber veren rivayetler de bulunmaktadır.³³ Bu, Cebrâîl'e ve bittabi Mikâîl'e, verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

MİKÂİL

İbranice מִיכָאֵל, *Micha'el* veya *Mikhâ'el*; Yunanca, Μιχαήλ, *Mikhaîl*; Latince, *Michael* veya *Míchaël*; Arapça, *Mikâîl*³⁴ şeklinde olan bu ismin “*Tanrıya kim benzer?*” anlamında³⁵ bir istifham-ı inkari olduğu belirtilmektedir. Müslüman alimlere göre ise kelimenin aslı, İbrânice ve Süryânice olup, iki kelimeden mürekkep, bileşik bir isimdir. Anlamı ise “*Ubeydullah*”, yani “*Allah'ın Kulcağızı*” manasındadır.³⁶

³⁰ Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Muhammed Ali es-Sabuni, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, Beyrut, 1981.c. I, s. 92; Ebu Muhammed Cemaledin Abdülmelik İbn Hişam (v. 218/833), *Siretu'n-Nebevi*, Kahire, 1955, c. I, s. 570; Taberi, c. I, s. 134, 342–346; İbn Kesir, c. I, s. 226, 229

³¹ Krş. Arent Jan Wensinck (v. 1939), “Mikail”, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y., c. VIII, s. 308.

³² Detaylı bilgi için Bkz. Matthew Bunson (1996), *Angels A to Z: A Who's Who of the Heavenly Host*. Three Rivers Press. ISBN 0-517-88537-9.

³³ Buhari, “*Ezan*”, 148, “*İsti'zan*”, 3; Nesâî, “*Sehv*”, 41; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl Dârimî (v. 255/868), *Sünen-i Dârimî*, Dâru İhyâi's-Sünne, y.y., t.y., “*Salat*”, 84; İbn Hanbel, c. I, s. 382, 413, 427.

³⁴ “Michael (archangel)”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Archangel_Michael, (26/12/2008)

³⁵ aynı yer; Catherine Yronwode, “*Archangel Michael, Like Unto God*”, <http://www.luckymojo.com/archangelmichael.html> (26/12/2008).

³⁶ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadı, Beyrut, t.y., c. XI, s. 40; Buhârî, “*Tefsir*” sûre 2, 6; İbn Hanbel, c. 5, s. 16; Taberî, c. I, s. 346-347; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtûbî

Bu isim, Eski Ahit'te üç defa geçmektedir.³⁷ Daniel'in kitabında "Birinci Reislerden Biri" "Reis", "Kavmin oğulları içinde durmakta olan büyük reis" şeklinde ondan bahsedilir. Ancak, Daniel'den daha önce olan Yeşu'nun kitabında, Yeşu'nun, Eriha kenti kuşatması esnasında, elinde kılıç bulunan bir adam suretinde bir melek ile karşılaştığı anlatılır.³⁸ Kendisinin "Rabb'in ordusunun komutanı" olduğunu söyleyen bu meleğin, Mikâîl olduğu kabul edilmektedir. Enoch'un Kitabında ondan "İsrail'in Prensi" ve "Başönder" şeklinde bahsedilir.³⁹ Bu kitapta anlatılanlara göre, Sina Dağı'nda Musa'ya levhaları veren meleğin Mikâîl olabileceği kuvvetle muhtemel olup, Musa'ya yanan bir çalının içinde bir ateş olarak görünmüştür.⁴⁰ Yahudi inancına göre, Mikâîl, Allah'a en yakın ve İsrailoğullarının koruyucusu olarak kabul edilen bir melektir. Onun, İsrail kavmini korumak için başka milletlerin melekleriyle savaştığı şeklindeki anlatımlara da rastlanılmaktadır.⁴¹ Rabbani geleneğinden olan kaynaklarda, özellikle de düşmüş bir melek olan "Samuel"⁴² ile savaştığı ve onunla süregelen bir düşmanlıklarının olduğu gibi iddialar nakledilmiştir.⁴³ Mikâîl'in "Armedgeddon" savaşında Cebrâîl, "Rafael" ve "Fanuel" ile birlikte destekleneceği ifade edilmiştir.⁴⁴ Musa peygamberi Cebrâîl ile birlikte defnettiğine inanılan Mikâîl'e yağmur, rüzgar, ateş, gök gürültüsü, şimşek ve dolu gibi Tanrı'nın tabii mucizelerini yönetme yetkisi ve görevi verilmiştir. Mikâîl dördüncü kat semanın yöneticisi olup, semaların anahtarlarının muhafızı olarak kabul edilir.⁴⁵

Yeni Antlaşma metinlerinde Mikâîl'in adı iki yerde geçer. Birincisi "Yahuda'nın Mektubu"nda "Başmelek" şeklindedir.⁴⁶ İkincisi ise, Yuhanna'nın Vahyinde, bir ejderha ile yapılan ve göklerde gerçekleşen bir savaş'ın anlatıldığı bölümde geçmektedir.⁴⁷ Hıristiyanlık Angelojisinde de, tıpkı Yahudilikte olduğu gibi, Mikâîl'in "Kilise'nin Koruyucusu" olduğu kabul edilir. Hıristiyan inancına göre Mikâîl şeytanı yenen ve alt eden, mızrağını kırarak onu ezip geçen, onu zincirleyip uçurumdan aşağı yuvarlayan bir melek olarak tarif edilmekte ve bir elinde adaletin terazisi, diğer elinde ise kılıç olan tasvirleri yapılmaktadır. Mikâîl'in bu şekilde

(v. 671/ 1273), *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1988, c. II, s. 28; İbn Kesir, c. 1, s. 232; Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani (v. 852/1449), *Fethü'l-Bari bi-Şerhi Sahih'i'l-Buhari*, Kahire, 1978, c. XVII, s. 16; Âlûsî, c. I, s. 334.

³⁷ Daniel, 10:13,21; 12:1

³⁸ Yeşu, 5:13-15

³⁹ Enoch, 10 :3

⁴⁰ C. Yronwode, *archangelmichael*.

⁴¹ Daniel 10: 20-21.

⁴² Detaylı bilgi için Bkz. Bunson, Matthew, (1996). *Angels A to Z : A Who's Who of the Heavenly Host*. Three Rivers Press. ISBN 0-517-88537-9.

⁴³ "Michael (archangel)", Wikipedia.

⁴⁴ Enoch 53:6

⁴⁵ G. Davidson, s. 193; *Encyclopedia Judaica*, Jerusselem, 1978, c. XI, s. 1490.

⁴⁶ Yahuda'nın Mektubu, 9.

⁴⁷ Yuhanna'nın Vahyi, 12: 7-10.

imgelendiği resimler ve heykeller Hıristiyan sanatında ve Ortodoks ikonlarında oldukça rastlanılan örneklerdir.⁴⁸

Hıristiyanlıkta onun hakkında mevcut olan diğer bazı inançları ise şöylece özetleyebiliriz. Cennetteki yaşam ağacını korumak için cennetin kapısında bekleyen “*Keruv*”⁴⁹, Mikâîl’dir. Katolıklere göre, Hıristiyan müminlerin ruhlarını alan, iyi ve kötü ruh olup olmadıklarını tartan ve iyi ruhları cennete taşıyan melek Mikâîl’dir. Ölüm saati geldiğinde Mikâîl insanın yanına gelir ve her ruha ölmeden önce kendisini kurtarmak için son bir şans verir. Böylece şeytan ve onun yardımcılarında sekerattaki kişiyi korur. Mikâîl, eski metinlerde bildirilen, seçilmiş insanların özel şefi ve kilisenin koruyucusudur. Şeytanın ve düşmüş meleklerin en büyük düşmanıdır.⁵⁰ Yahudi geleneğinde Mikâîl’in merhameti temsil ettiği kabul edilirken, Hıristiyan geleneğinde onun yargıyı temsil ettiği kabul edilir.⁵¹ Farklı kiliseler, farklı tarihlerde onun adına yortular düzenlerler.⁵²

Ahirzaman Azizleri Akımı olarak bilinen “*Mormonlar*” hareketine göre, Mikâîl ile Adem aynı kişiliktir. Adem, Mikâîl’in ölümlü halinin ismi, Mikâîl ise Adem’in ölüm öncesi ve ölüm sonrası yani ölümsüzlük halinin ismidir. Dolayısıyla Adem’in neslinden olan herkes, aynı zamanda Mikâîl’in dünyevi neslinden olmuş olmaktadır.⁵³ Ancak bu inanış, Mormonlar dışındaki diğer Hıristiyanlarca da kabul edilen bir itikat olmaktan uzaktır.

Mikâîl savaş başmeleği ve cennet’in koruyucusu olduğu için, polislerin baş azizi kabul edilir. İlaveten Yuhanna’nın Vahyi kitabında, onun ve meleklerin ejderha ile savaşlarına dair anlatılanlardan dolayı pek çok insanın, yeryüzünde kötülük yapanlara karşı Mikâîl’in yardımını dilemesi, günahattan, maddi veya manevi düşmanlara karşı Mikâîl’den kendisine yardım etmesini istemesi şeklinde bir dua geleneğinin olduğu söylenmektedir.⁵⁴ Katolik Kilisesi’nin şarap-ekmek ayinlerinde ve günah çıkarma esnasında söylenen yakarışlarda, tanrı ve bakire Meryem’den sonra Mikâîl’in anılışı bunlar nazarında ona verilen önemi göstermektedir.⁵⁵

Kur’an’da meleklerin büyüklerinden ve peygamberlerinden sayılan Mikâîl’in ismi, açıkça bir kere, mealini daha önce verdiğimiz Bakara Suresi’nin 98. ayetinde Cebrâîl’in ismiyle birlikte geçmektedir. Hadislerde de ismi geçen bir melek olan Mikâîl hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde anlatılanlara göre, Mikâîl, insanoğlunun ve

⁴⁸ Bkz. Geddes MacGregor, *Dictionary of Religion and Philosophy*, Paragon House, New York, 1989, s. 412.

⁴⁹ Yaratılış, 3:24.

⁵⁰ C. Yronwode, “*archangelmichael*”.

⁵¹ P. Hugh, “St. Gabriel the Archangel”

⁵² Geniş bilgi için bkz. Frederick Holweck, “*St. Michael the Archangel*” *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 10. New York: Robert Appleton Company, 1911, 27 Dec. 2008 <http://www.newadvent.org/cathen/10275b.htm>, (26/12/2008).

⁵³ Bkz. [http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_\(archangel\)#Latter-Day_Saints_theology](http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_(archangel)#Latter-Day_Saints_theology) (26/12/2008).

⁵⁴ C. Yronwode, “*archangelmichael*”.

⁵⁵ G. MacGregor, s. 136.

diğer canlıların rızıkları, yağmurların yağması, bitkilerin bitmesi gibi işlerle görevlidir.⁵⁶ Mikâil ile ilgili olan bu inanış, Yahudilik'te de aynen görülmesi yönüyle kayda değer bulunabilir.

Müfessirler, Kuran'da Hz. İbrahim'i ve Hz. Lut'u ziyaret ettikleri anlatılan meleklerden birinin Mikâil olduğunu söylemişlerdir. Yine Enfal Sûresi'nde müjdelenen⁵⁷ ve Bedir savaşında mü'minlerin yardımına gelen melek ordusunun komutanlarından birinin Mikâil olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Ali'nin bu konuda, "O gün, Cebrâil, bin melek ile Peygamber'in sağına, yani Ebû Bekr'in bulunduğu kanada; Mikâil de bin meleklerle benim bulunduğum sol kanada indiler." dediği⁵⁸ nakledilmektedir. Sa'd b. Ebû Vakkas, Cebrâil ve Mikâil'in Uhud Günü, Rasûlullah'ın sağında ve solunda, beyaz elbiseli iki adam kıyafetinde bulunarak, onu bütün güçleriyle koruduklarını söylemiştir.⁵⁹ Hz. Peygamber'in de "Benim, gök ahalisinden vezirlerim ve koruyucularım Cebrâil ve Mikâil'dir..." dediği rivayet edilmektedir.⁶⁰

Kazvînî, "Mikâil (a.s)'in yüzü, aynen Cebrâil'inki gibi, hafif kırmızıya çalar beyaz renktedir; elbisesi kırmızı olup, kırmızı üstünde mavi desenler vardır. Başlığı, bir taç gibi nakışlıdır. Yüzü, sol omuzuna dayanmıştır ve iki gözü, iki kanadı ve iki kâkülü, saf tutan meleğinki gibidir. Başlığı da onunki gibi beyazdır. Sarığının ucu, yüzünden taraftadır. Kanatlarındaki renkler yeşil, gül rengi, beyaz ve kırmızıdır. Sağ omzunun üstünde, kulağının alt ucu hizasında saç sınırından, göğsünden sol koltuk altına doğru altın ile çizilmiş bir gözü vardır. En doğrusunu Allah bilir."⁶¹ şeklinde bir tasvir yapar. Fakat bu gibi tasvirlerin, delil kabul edebileceğimiz kaynaklarda hiçbir dayanağı bulunmamakta ve muhtemelen israiliyyat olduğu kabul edilmektedir.

İSRÂFİL

İbranice שרפיאל = *Seraphiel* şeklinde isimlendirilen bu meleğin ismi, apokrif veya apokratif (*Deuterokanonik*) sayılan Enoch'un kitabında geçmektedir.⁶² Müslüman alimler ise "İsrafîl" kelimesinin aslen İbrânce

⁵⁶ Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Subki, (v. 1352/1933), *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrud Şerhu Süneni Ebî Davud*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Riyad, t.y., c. V, s. 178.

⁵⁷ 9.Enfal /12.

⁵⁸ Taberî, c. IX, s. 28; İbn Hanbel, c. I, s. 147.

⁵⁹ Müslim, Fezâil, 46-47.

⁶⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, (v. 279/892), *Sünen*, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir-M. Fuâd Abdülbakî-İbrâhîm Adve Avad), Kahire 1356/1937, "Menâkıb", 17.

⁶¹ Kazvînî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd (v. 682/ 1283), *Acâibu'l-Mahlukât*, Kahire, t.y., c. II, s. 238.

⁶² "Seraphiel", Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Seraphiel> (26/12/2008); A. J. Wensinck, "İsrafîl", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y., c. V, s. 127-128.

olduğunu “İsraf” veya “Serâf” ile “İl”den meydana gelen, bileşik bir isim olduğunu ve anlamının “Allah'ın Kulu” manasına geldiğini söylemişlerdir.⁶³

Yahudi inancında, İsrail'in sekiz yargı meleğinden biri ve yine Merkabah'ın⁶⁴ meleklerinden biri olduğu kabul edilir.⁶⁵ Enoch 3'te İsrail, çok büyük ve çok göz alıcı haşmetli bir melek olarak anlatılır. Onun boyu yedi gök kadar, yüzü meleklerin yüzüne vücudu ise kartalların bedenine benzer şekilde tarif edilir. O ışık gibi, sabahyıldızının nuru gibi güzel bir varlıktır. Bir başmelek olarak İsrail, meleklerle nezaret eder ve onlara Allah'ı tesbih edip yüceltici ilahiler öğretir. İsrail, “Serafim” meleklerinin safının en yükseğinde yer alır.⁶⁶

Müslüman araştırmacılardan bazıları yukarıda anlatılanlara itiraz ederler. Çünkü onlara göre, Tevrat'ta bahsedilen serafılar, bir melek grubu iken, İsrail ise bir tek melektir. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyan Angelojilerinde serafılarla ilgili olarak anlatılanlar arasında sura üflemek gibi bir olaydan bahsedilmemektedir.

İsrail'in ismi (a.s), Kur'an'da açık açık geçmemektedir. Kıyamet'in kopmasının başlangıcının “Sûr”a ilk üfürüşle başlayacağını, insanların ve tüm canlıların dirilişinin de yine sura üflenişle gerçekleşeceğini bildiren ayetlerde⁶⁷ bahsedilen “Nefh” işini yapacak meleğin İsrail olduğu konusunda İslam alimleri görüş birliği içerisindeyler. Sahih hadislerde hem bu isimle⁶⁸, hem de “Melek-i sur”⁶⁹, “Sâhib-i Sûr”⁷⁰, “Sâhib-i Karn”⁷¹, yani boynuz şeklindeki o sûra üfleyecek olan melek diye geçmektedir. Sûra üflerken, İsrail'in sağında Cebrâil, solunda Mikâil olacağı rivayet edilmektedir.⁷² İsrail (a.s)'in bunun dışındaki bir görevinin de, Levh-i Mahfuz'daki emirleri, hükümleri ve kaderleri, ilgili meleklerle ulaştırmak olduğu söylenmiştir.⁷³ Bedir günü Müslümanlara yardım için gelen melekler

⁶³ Lütfullah Cebeci, “İsrail”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXII, s. 180; Asım Efendi, c. III, s. 615.

⁶⁴ Merkabah: Tevrat'ta Hezekel, 1:4-6'da geçen, Tanrı'nın tahtını taşıyan dört tekerlekli savaş arabası şeklinde tasvir edilen bir araç. Bu arabayı dört tane meleğin sürdüğüne, bu meleklerin her birinin dörder kanadı olduğuna ve birinin yüzünün insana, diğerinin aslana, diğerinin boğaya ve sonuncusunun da kartala benzediğine inanılır. [<http://en.wikipedia.org/wiki/Merkabah>, (26/12/2008)].

⁶⁵ G. Davidson, s. 267, “Seraphiel”, *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Seraphiel>.
⁶⁶ *The Encyclopedia of Islam*, c. IV, s. 211; Barrett, Francis, *The Magus or Celestial Intelligencer*, London, 1801; Reprint, New Hyde Park, N.Y., University Books, 1967: <http://www.sacred-texts.com/grim/magus/> (26/12/2008); “Seraphiel”, *wikipedia*.

⁶⁷ 27. Neml/ 87; 39. Zümer/ 68; 50.Kaf/ 41; 54. Kamer/ 6-8.

⁶⁸ Müslim, “*Salatu'l- Müsafirin*”, 200; Nesai, “*İstiâze*”, 56; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace (v. 273/ 887), *Sünenu İbn Mace*, Mısır, 1952, “*İkame*”, 180

⁶⁹ Suyuti, *el-Habaik fi Ahbari'l-Melaik*, s. 33-35.

⁷⁰ İbn Mace, “*Zühd*”, 33; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani Ebû Dâvud (v. 275/ 889), *Kitâbü's-Sünen*, Kahire, 1369/1950, “*Huruf*”, 1.

⁷¹ Tirmizi, “*Kıyamet*”, 8.

⁷² Ebû Dâvud, “*Huruf*”, 1, Suyuti, *a.g.e.*, 33.

⁷³ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (v. 676/ 1277), *Şerhu Sahih-i Müslim*, Beyrut, t.y., c. VI, s. 57; Subkî, c.V, s. 178; Râzî, c.I, s. 242.

arasında yer aldığı da bildirilmiştir.⁷⁴ Bunlara ilaveten Hz. Lut'u ziyaret ederek helak haberini veren meleklerden biri ve "Hamele-i Arş" meleklerinden olduğu da söylenmektedir.⁷⁵

İsrafil'in görünüşü ve asli sureti hakkında bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunları tek tek burada zikretmeden, yapılan tasvirleri özetle şöyle ifade edebiliriz: Bir kanadı doğuda bir kanadı batıda, bir kanadı yedinci kat yerde, bir kanadı da başının yanındadır. İki kanadı ile uçar, bir kanadı ile örtünür, bir kanadı da omzundadır. İki ayağı, yedinci kat yerin altındadır. Başı, Arş'ın sütunlarına ulaşır. Bedeni, tüyler, ağızlar ve dillerle kaplıdır.⁷⁶

İsrafil'in görünümü hakkında bu söylenenlerin, Yahudiliktekilere bir hayli benzediği dikkatlerden kaçmayacaktır. Bu benzerlik hiç şüphesiz, zikredilen hususların israiliyyat nev'inden olmaları ve Müslümanlık içine sızmalarından kaynaklanmaktadır. Zaten bu tasvirlerin yapıldığı rivayetlerin ravileri arasında Ka'b el-Ahbar gibi Musevilikten İslam'a geçen şahsiyetlerin bulunması, Yahudi kültürüne ait bir takım malumatın rivayetlere taşınmış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Kur'an'da ve meşhur hadisler içerisinde bu tür anlatımlara rastlanılmadığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla bu tür hikayeler, İslam Akaidi İlmi açısından, bir akidenin tespiti için delil ve dayanak olamayacak⁷⁷ rivayetlerden sayılır.

AZRÂİL

Gustav Davidson'un "A Dictionary of Angels, Including The Fallen Angels" isimli eserinde ifade edildiğine göre Yahudilikte Azrail, ölüm meleği olarak kabul edilmektedir.⁷⁸ Yahudi din bilginlerinin kitaplarında Azrail dışında, bir düzineye yakın ölüm meleği isminin bulunduğu da belirtilmekte⁷⁹ ve Süleyman'ın Özdeyişleri 16: 14'de geçen "Mal'ake ha mawet = Messengers of Death" tabirini Yahudi din adamlarının "Ölüm Melekleri" şeklinde yorumladıkları söylenmektedir.⁸⁰ Eski Ahit'in Tarihler I kitabında, Davut'un, elinde yalın kılıç, Yeruselim şehrinin üzerinde yerle gök arasında durur halde gördüğü Rabbin meleğinin⁸¹ ölüm meleği olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır.

Kaufman Kohler ve Blau'un yazdıkları makalede, Eski Ahit'te milletleri ve toplumları helak edip ortadan kaldıran melek olarak anlatılan varlık ile Azrail arasında ilişki kurulmakta ve bu meleğin ölüm meleği

⁷⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1972, c.I, s. 307.

⁷⁵ Elmalılı, c. IV, s. 2000; c. VI, s. 4536; c. VIII, s. 5326; Suyuti, s. 34.

⁷⁶ Suyuti, s. 25-30;

⁷⁷ Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş. Damla Yayınevi*, 3. Baskı, İstanbul, 1988, s. 66.

⁷⁸ "Azrael", *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Azrael> (26/12/2008).

⁷⁹ A. Erbaş, s. 95; Ahmet Saim Kılavuz, "Azrail", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 350.

⁸⁰ A. Erbaş, s. 95

⁸¹ Tarihler I, 21:15-16.

olduğu iddia edilmektedir. Aynı makalede Azrail hakkındaki Yahudi inancı konusunda detaylı bilgiler verilmektedir. Bunları kısaca özetleyecek olursak: Ölüm meleği emri Allah'tan alır. Helak iznini alınca, iyilerle kötüler arasında bir ayırım yapmadan bu görevi yerine getirir. Ölüm meleği birinci günde yaratılmıştır. Onun ikametgâhı cennettir. On iki kanadı vardır. Tüm bedeni çok sayıda gözlerle kaplıdır. Elinde ölüm işinde kullandığı bir kılıç taşır. Bazen kılıcın yerini bıçak veya kement (sicim) alır. Dünyadan ayrılma saati geldiğinde ölüm meleği, ucunda öldüren ve bedeni çürüten bir damla taşıyan bir kılıçla öteki dünyaya geçen kişinin başında dikilir. Ölmekte olan insan, meleği görünce ağzı açılır. Ölüm meleği elindeki kılıcın ucundaki damlayı o insanın ağzına bırakır. Bu damla onun ölümüne, yüzünün sararmasına ve kabirde çürüyüp dağılmasına sebep olur. Ölüm meleği iyi insanların ruhunu üç iyi meleklerle birlikte, kötülerin ruhlarını ise üç kötü meleklerle birlikte alır.⁸²

Yahudi Angelojisinde altı tane ölüm meleğinden bahsedilir ki, bunların her biri farklı canlıların ölümleriyle ilgilendirilir: *Cebrâil* kralların, *Kapziel* gençlerin, *Maşbir* hayvanların, *Maşhit* çocukların, *Af* ve *Hemah* da insanların ve büyük hayvanların ölümleri üzerinde yetkilidirler. Mesih geldiği zaman, ölüm ortadan kalkacak ve Mesih'in bizzat kendisi ölüm meleğini yok edecektir. Gelecek hayatta Allah'ın, Firavun, Sezar ve Sanherib ile savaşması için ölüm meleğine izni vereceği söylenmektedir.⁸³

Hıristiyan Angelojisinde kendisinden "*Şeytan Meleği*", "*Bela Meleği*" olarak da bahsedilen ölüm meleğine "*Şeytanların Prensi*", "*Yok edici melek*" isimlerinin de verildiği görülür.⁸⁴ İsa tarafından yok edilecek olan⁸⁵ bu ölüm meleğinin Hıristiyan angelojisinde bu denli olumsuz isim ve vasıflarla birlikte anılmasının arkasında hiç kuşkusuz, Hıristiyanlığın ölüm anlayışı bulunmaktadır. Konuya girmemekle birlikte sadece şu kadar söyleyebiliriz ki; Hıristiyan teolojinde ölüm, günah ve şeytan ile irtibatlandırılmış, meleklerin günahsız oldukları için ölümsüz olduğu şeklinde bir inanç benimsenmiştir. Hıristiyanlıkta ölüme yüklenen bu olumsuz anlamın yanında Yahudiliğin ve Kitab-ı Mukaddes kültürünün ve Eski Grek kültürünün de bir etkisinin olduğu iddiaları bulunmaktadır.⁸⁶

İslam'da da, bir ölüm meleğinin olduğu, Kur'an ayetleriyle bildirilen bir husustur. Bu meleğin ismi olarak ifade edilen "Azrail" kelimesi Kur'an ayetlerinde ve sahih hadislerde geçmez.⁸⁷ Ölüm meleğinin isminin "Azrail" olduğu hususunda dayanılan materyalin önemli bir kısmının İsrailiyat olduğu

⁸² Kaufmann Kohler (v.1926) - Ludwig Blau (v.1936), "Angel of Death", *Jewish Encyclopedia*, c.IV, s.480-482: <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=178&letter=D&search=azrael>, (24/11/2008)

⁸³ Aynı yer.

⁸⁴ A. Erbaş, s. 166.

⁸⁵ J. Michl, "Angels", *New Catholic Encyclopedia*, 1967, Newyork, c. I, s. 514.

⁸⁶ Bkz. A. Erbaş, s. 166.

⁸⁷ Kılavuz, *DİA*, c. IV, s. 350.

kabul edilmektedir.⁸⁸

Kuran'da “*De ki: Sizinle görevli olan ölüm meleği canınızı alacak. Sonra da (Allah'ın huzuruna) döndürüleceksiniz.*”⁸⁹, “*Herhangi birinize ölüm (vakti) geldiği zaman, elçilerimiz, fazla ve eksik bir şey yapmaksızın; onun ruhunu alır.*”⁹⁰ âyetlerinde ölüm işinde görevli meleklerin olduğu açıkça bildirilmektedir. Müslüman müfessirler bu meleklerin Azrail ve yardımcıları olduğu yorumlarını yapmışlardır. Bu ayetlerin yanında “*Andolsun (kâfirlerin bedenleri içinde) boğulmuş ruhlarını, ta derinlerden söküüp koparan; (mü'minlerin canlarını ise) yumuşaklıkla çıkaranlara!..*”⁹¹ ayetlerinde “*Nâzi'ât = söküüp koparanlar*” ve “*Nâşitât = yumuşaklıkla alanlar*” şeklinde bahsedilen melekler, çoğu müfessire göre ölüm meleği ve yardımcılarıdır.⁹² Bu yardımcılarının azap ve rahmet melekleri olduğu da söylenmektedir.⁹³

Azrail ve yardımcılarının insanların ruhlarını mümin veya kafir olmalarına göre nasıl kabzettikleri gerek Kuran'da, gerekse hadislerde anlatılmaktadır. Netice itibariyle söyleyecek olursak, ölüm melekleri müminlerin ruhlarını yumuşaklıkla, incitmeden ve müjdelere vererek alırlarken,⁹⁴ kâfirlerin ruhlarını ise acı çektirerek, korkutarak dehşetli ve şiddetli bir şekilde kabzederler.⁹⁵

İslam akidesinde, ölüm meleği olduğuna inanılan Azrail'in, “*Cehennem Meleği = The Angel of Gehinnom*” ile aynileştirilmiş olabileceğini söyleyenler⁹⁶ olmuşsa da, bizce bu yanlış bir iddia olmaktan öteye gidemez. Çünkü cehennem meleğinin ismi Kuran'da “*Malik*” ve cehennem melekleri de “*Zebaniler*” olarak tasrih edilmiştir. Ayrıca Yahudi inancında bahsedilen cehennem ve melekleri ile Kur'an'da anlatılanlar arasında pek çok farklılık bulunduğu görülür. Hele Hıristiyanların ölüme ve ölüm meleğine dair kabulleri, İslam'ın bu konulardaki akideleriyle bağdaştırılamayacak kadar farklıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamız içerisinde görüldü ki, özellikle Cebrâil ve Mikâil, dört büyük melekten hem isim hem de anlatılanlar yönünden daha öne çıkanlar olarak görünmektedirler. Ölüm meleğinin ismi söz konusu dinlerin temel kutsal kitaplarında geçmemekle birlikte apokrif kaynaklarda ve hadislerde

⁸⁸ Bkz. Abdullah Aydemir (v.1411/1991), *Tefsirde İsrailiyat*, Ankara, 1979, s. 248, 300.

⁸⁹ 32. Secde/ 11.

⁹⁰ 6. En'am/ 61.

⁹¹ 79. Nâziât/ 1-2.

⁹² İbn Keşîr, c. VII, s. 204-205; Âlûsî, c. XXX, s. 23; Taberî, c. XXX, s. 18-19.

⁹³ Abdullah Sirâcuddîn, *el-İmânu bi'l-Melâike*, Halep, 1972, s. 207.

⁹⁴ 16. Nahl/ 32.

⁹⁵ 8. Enfal/ 50; 47. Muhammed/ 27; 6. En'am/ 93.

⁹⁶ K. Kohler, L. Blau., *The Angel of Death, Jewish Encyclopedia*,

Azrail diye isimlendirilmektedir. Hem Yahudilikte hem de İslam inanışında ölüm meleğinin aynı isimle anılması hususunda, bu isimlendirmenin Yahudilikten Müslümanlara geçtiğini söylememize imkan veren bazı materyallerin bulunduğu görülmektedir. Yine İsrail de Yahudilik ve İslam'da büyük meleklerden biri olarak kabul edilirken Hıristiyanlıkta bu melekten bahsedilmez. Ancak İbrani geleneğin birçok hususta devam ettiricisi olarak görünen Hıristiyanlığın bu konudaki Yahudi geleneğini benimsemiş olduğu söylenebilir.

Mezkûr dinler, bu varlıkları büyük melekler kabul etmekle birlikte, hangi tür melek sınıfına ait gördükleri konusunda bir fikir birliği içinde değillerdir. Yahudilik ve Hıristiyanlık, Cebrâil ve Mikâil'in kimi zaman birer "Başmelek", kimi zaman ise birer "Keruv" olduğunu ifade etmektedir. Bu dinlerin angelojilerinde "Keruvlar" ile "Başmelekler" birbirinden ayrı ve farklı melek türlerini teşkil ederler. Yahudi inanışında İsrail'den de bir "Seraf" olarak bahsedilmiştir.

İslami açıdan ise bu melekler, "Mukarrebun" diye isimlendirilen, en yüksek gruba mensup olarak kabul edilmektedirler. "Kerubim" veya "Keruv" teriminin, "Mukarrebun" terimiyle örtüştüğü varsayılacak olursa, bu meleklerin en üst mertebelerdeki melaike kısımlarından olduğu konusunda fikir birliğinin olduğu söylenebilir.

Mezkûr dinlerde söz konusu meleklerin görev ve yetkileriyle ilgili olarak, bazen benzer, bazen de farklı inanışların olduğu görülmektedir. Cebrâil'in vahiy getirmesi, bazı helak olaylarında vazife alması, Mikâil'in tabiat olaylarını ve alemin tasarrufuyla ilgili bazı işleri yönetmesi, Cebrâil ile birlikte bazı savaşlarda inananların yanında yer alması, ölüm işiyle görevli meleklerin bulunması gibi konularda mezkûr dinlerin inançları arasında benzerliğin söylenebilir. Ancak konuyla ilgili olarak, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta, İslami akideye uymayan bazı inanışların bulunduğu da bir gerçektir. Örneğin Yahudilikte Cebrâil'in, Hıristiyanlıkta İblis'in ölüm işiyle ilişkilendirilmesi, Hıristiyanlara göre Cebrâil'in kıyametten önce kutsal boynuz boruyu üfleyecek olması, Mikâil'in İsrailoğullarının koruyucu meleği olması gibi.

İslam inancına göre Cebrâil, ölüm işiyle değil, risalet ve elçilik vazifesiyle görevlendirilmiştir. Kıyametten önce üflenecek olduğu söylenen boru ki, İslami terminolojide bunun adı "Sûr" olarak ifade edilir, İsrail ile ilişkilendirilmiştir. Mikâil'in bir milletin koruyucu meleği olması ve bu uğurda diğer milletlerin koruyucu melekleriyle savaşması İslam'ın melekler hakkındaki temel öğretileriyle uyuşmaz. Çünkü onlar birbirlerine rakip ve düşman olmaktan uzaktırlar. Her biri Allah'ın kendisine verdiği işi yapar ve tamamen emir dairesinde, itaatle hizmet ederler. Aralarında düşmanlık, kin, nefret gibi menfi duygular yoktur. Aksi takdirde meleklerin ismet sıfatlarının olduğu⁹⁷ şeklindeki İslami akide kendi içinde bir çelişkiye düşme durumuyla

⁹⁷ Ebu'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar İci (v. 756/1355),

karşı karşıya kalır.

Burada özellikle bir kere daha vurgulanması ve altı çizilmesi gereken bir husus vardır ki, o da Yahudilerin Cebrâil'e düşmanlıkları meselesidir. Yaptığımız bu çalışma sayesinde, ne Yahudi inanışında, ne de Hıristiyanlıkta böyle genel bir kabulün mevcut olmadığını söyleme imkan ve cesaretini bulduğumuzu ifade edebiliriz. Konunun tartışıldığı yerde de belirttiğimiz gibi, bu iddia muhtemelen Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve Kur'an karşısında şaşkına dönmüş bir grup Yahudi'ye ait olsa gerektir. Bu zanna kapılmalarının temelinde ise Mikâil ve Cebrâil hakkında kendi kitaplarında anlatılan bilgiler ve yapılan nitelendirmeler bulunur. Nitekim, Mikâil'in Yahudiliğin ve İsrailoğullarının koruyucusu ve barış ve esenlik meleği olarak görülmesi, buna karşın Cebrâil'in ölüm, azap, kahır ve helak işleriyle birlikte anılması, bu iki meleğe karşı insanların duygusal yaklaşımlarını illaki etkilemiş olmalıdır. Bir de buna Hz. Muhammed'e vahiy getirerek, Yahudilerin kanısına göre, kendilerine karşı, Hz. Muhammed'e yardım eden meleğin isminin de Cebrâil olduğunu öğrenmeleri, sonuçta böyle tezahür eden tepkisel bir tavır olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu düşmanlık iddiasının tüm Yahudilere teşmil edilmesi, bilimsel verilere ve akademik bakışa uygun düşmeyecek bir genelleme olarak görülebilir.

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan neticeyi özetle ifade edecek olursak: Meleklerin varlığı semavi ve ilahi karakterli tüm dinlerde sabit bir hakikat ve şüphe kabul etmeyen bir gerçekliktir. Farklı zamanlarda farklı toplumlara gönderilmiş, farklı dillerde, farklı kitaplar verilmiş peygamberlerce haber verilen, meleklerle ilgili bilgilerin örtüştüğü durumlar, bir nevi tevatür sağlar niteliktedir. Melekler hakkında dinlerin sağladığı ortak bilgilerin bir tevatür oluşturması, epistemik açıdan, bunların bilgi değerinin olduğunu göstermesi yönünden önemli görülmelidir. İslam Kelamında "*Haber-i Rasul*" ve "*Haber-i Mütevatir*" kendisiyle bilgiye ulaşılan vasıtalar olarak kabul edilir. Bu şekilde gerçekleşen bilgilerin şüpheye mahal olmayacakları ifade edilir.⁹⁸ Zaten mezkur dinlerin teoloji ve angelojilerinde meleklerin varlığına dair getirilen delillerden birinin, tüm dinlerde melek inancının olması ilkesine dayandığı görülür. Din, dil, ırk ve zaman farklılıklarına rağmen görülen bu ortak kabulün delil olması, ancak bir tevatür oluşturması yönünden söz konusu olabilir. Bu açıdan bakıldığında, çalışmamızın neticelerinden olarak ifade ettiğimiz bu hususun önemi daha da anlaşılır olacaktır.

Kitabu'l-Mevakif fi İlmî'l-Kelam, Beyrut, t.y., 367; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, (Süleyman Uludağ, *Taftazani Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhu'l-Akaid* Kitabının Ekinde), Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1991, s. 64-65.

⁹⁸ Haber-i Sadık ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed en-Neseî, *Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Tahk. Hüseyin Atay, Ankara, 2004, I, 24-26; Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Maturidi (v. 333/ 944), *Kitabu't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM yayınları, Ankara, 2003; 10-12; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, 8- 10; Ebu'l-Hasan Şeyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Amidi (v. 631/ 1233), *el-İhkam fi Usuli'd-Din*, Ta'lik: Abdurrezzak Afifi, Riyad, 1424/ 2003, s. 22-31.

Bizce çok önemli bir diğer netice ise Hz. Muhammed'in gerçekten Allah tarafından görevlendirilmiş ve bilgilendirilmiş bir peygamber olduğunu gösteren bir delilin de elde edilmiş olmasıdır. Şöyle ki, Hz. Muhammed ne Tevrat'ı, ne İncili ne de bunlar dışındaki apokratif kitapları okumuştur. Ne de bu kitaplarda anlatılanları, birinden ders almıştır. Dolayısıyla bu kitaplarda, meleklerle ve özellikle de dört büyük meleğe dair verilen doğru bilgileri kendi başına bilmesinin imkan ve ihtimali yoktur. Akıl da, bu alanda bilgi kaynağı sayılamayacağına göre, demek oluyor ki, Musa ve İsa peygamberleri elçi olarak görevlendiren ve vahiyle bilgilendiren Allah, Hz. Muhammed'i de aynı şekilde risaletle vazifelendirmiş, vahiy ile bilgilendirmiştir. İfade etmeye çalıştığımız bu sonuç, gerek Kur'an⁹⁹, gerekse alimler tarafından dikkat çekilen bir meseledir.¹⁰⁰

Zikredebileceğimiz bir diğer netice de, Yahudi ve Hıristiyanlığın İslam'a ters düşen melek inançlarıyla ilgilidir. Tahrif edilmeleri sebebiyle bu dinlerin inançları arasına sokulan yanlış ve batıl akidelerin varlığının söz konusu olduğu pek çok ilim adamı tarafından ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki, Yahudilik ve Hıristiyanlığın melekler ve büyük melekler ile ilgili inançlarını test edip, doğrulamak konusunda İslam inancı mihenk görevi yapabilir. Bu bizzat Allah'ın Kur'an için kullandığı "Kendinden öncekileri doğrulayıcı ve tashih edici bir kitap" olmak misyonuyla örtüşmektedir. Yahudiler ve Hıristiyanlar İslam'ın bu belirleyici vasfını kabul etmeyecek olsalar da, durum İslam ve Müslümanlar açısından belirttiğimiz merkezde görünmektedir.

Söylenilecek bir başka netice ise Hz. Peygamberin vefatının ardından, zaman içerisinde birtakım inançların, "İsrailiyyat" şeklinde, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan Müslüman inanışlarına da sızmış olduğunun görülmesidir.

Yapmaya çalıştığımız bu araştırma neticesinde, ulaştığımız ve ifade etmeye çalıştığımız sonuçlar birlikte düşünüldüğünde, şunu söyleyebiliriz: Duyu organlarımızın idraklerinin dışında, çok farklı varlıklar olarak anlatılan meleklerin ve onların büyüklerinden dördünün varlığına dair dinlerce paylaşılan akide, kendisinden şüphe edilmeyecek kadar sağlam bir temele dayanmaktadır. Konu, karakteri bakımından sem'î ve naklî bir mesele olarak görülmelidir. Bu yüzden bu tür konularla ilgili bilginin dayanağının da vahiy olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle de bütün semavi dinlerin üzerinde ittifak ettiği bir mesele olması, bu inancın sübutu noktasında önemli bir delil teşkil eder. Materyalist ve Pozitivist yaklaşımlarla, aksini gösteren ve ispatlayan bir delil getirmeksizin, bu akidevî hakikatların inkar edilmesi için delil getirmek, bizce inananlarınkinden daha zor görünmektedir. Zira mahiyeti itibariyle peygamber haberi ve mütevatir habere dayanan bir

⁹⁹ "(Resûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin." 11. Hud/49

¹⁰⁰ Konuyla ilgili bilgi için Bkz. Muhittin Bağçeci, *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler, Nübüvvet ve Risalet*, Türdav Yayınları, İstanbul, 1977, s. 251-252.

konuda, tek başına bilgi sağlamaları söz konusu olmayan akıl ve duyulara dayalı fakat peygamber haberini dışlayan bir karşı çıkış yetersiz kalacaktır. Akıl ve duyular, bu konularda, ancak haber yoluyla gelen bilgileri anlamak ve bunlar içinde muhal olan hususları temyiz etmek durumlarında bilgi sağlayan vasıtalar olarak doğru bilgiye ulaşmada vasıta olabilirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulvehhab, Ahmed, *el-Vahy ve'l-Melaike fi'l-Yehudiyye ve'l-Mesihyye ve'l-İslâm*, Kahire, 1979.
- Âlûsî, Ebû's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah (v. 1270/1854), *Ruhü'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y..
- Amidi, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim (v. 631/1233), *el-İhkam fi Usuli'd-Din*, Ta'lik: Abdurrezzak Afifi, Riyad, 1424/2003.
- Asım Efendi (v. 1820), *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercümeti Kamusi'l-Muhit (Kamus Tercümesi)*, Cemal Efendi Matbaası İstanbul, h.1304.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani (v. 852/1449), *Fethü'l-Bari bi-Şerhi Sahihi'l-Buhari*, Kahire, 1978.
- Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, t.y..
- Aydemir, Abdullah (v.1411/1991), *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara, 1979.
- Bağçeci Muhittin, *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler, Nübüvvet ve Risalet*, Türdav Yayınları, İstanbul, 1977.
- Barrett, Francis, *The Magus or Celestial Intelligencer*, London, 1801; Reprint, New Hyde Park, N.Y.: University Books, 1967: <http://www.sacred-texts.com/grim/magus/> (24/11/2008)
- Bunson, Matthew, *Angels A to Z : A Who's Who of the Heavenly Host*, Three Rivers Press, ISBN 0-517-88537-9.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *Câmiü's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Cebeci, Lütfullah, "İsrafil", *DİA*, İstanbul, 2001.
- Davidson, Gustav (v. 1971), *A Dictionary of Angels*, Newyork, 1968.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (v. 255/868), *Sünen-i Dârimî*, Dâru İhyâi's-Sünne, y.y., t.y..
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani (v. 275/889), *Kitâbü's-Sünen*, Kahire, 1369/1950.
- Encyclopediâ Judaica*, Jerusselem, 1978.
- Enoch, *The Book of Enoch*, Trans.: George H. Schodde, Andover, 1882.
- Down.: <http://www.hermetics.org/pdf/enoch.pdf> (26/12/2008)

- Erbaş, Ali, *Melekler Alemi*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Holweck, Frederick, “St. Michael the Archangel”, *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 10. New York: Robert Appleton Company, 1911, 27 Dec. 2008
<http://www.newadvent.org/cathen/10275b.htm> (26/12/2008)
- Hugh, Pope, “St. Gabriel the Archangel”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 6. New York: Robert Appleton Company, 1909, 27 Dec. 2008
<http://www.newadvent.org/cathen/06330a.htm> (26/12/2008)
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş- Şeybani, (v. 241/855), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.
- İbn Hişam Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (v. 218/833), *Siretu'n-Nebevi*, Kahire, 1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (v.774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l- Azim*, y.y., t.y.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (v. 273/887), *Sünenü İbn Mace*, Mısır, 1952.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadır, Beyrut, t.y..
- İci, Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülğaffar (v. 756/1355), *Kitabu'l-Mevakıf fi İlmi'l-Kelam*, Beyrut, t.y..
- Kazvîni, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd (v. 682/1283), *Acâibu'l-Mahlukât*, Kahire, t.y..
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Azrail”, *DİA*, İstanbul, 1991.
- Kohler, Kaufmann (v.1926)-Blau, Ludwig (v. 1936), *Angel of Death*, *Jewish Encyclopedia*,
www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=178&letter=D&search=angel%20of%20death (26/12/2008)
- Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1273), *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1988.
- MacGregor, Geddes, *Dictionary of Religion and Philosophy*, Paragon House, New York, 1989.
- Macdonald, “Melekler”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, t.y.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (v. 333/944), *Kitabu't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM yayınları, Ankara, 2003.
- Michl, J., “Angels”, *New Catholic Encyclopedia*, Newyork, 1967.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi (v. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, neşr.: M. F. Abdülbâkî, Mısır, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (v. 303/ 915), *Sünenü'l-Kübra*, Mısır, t.y.
- Nesefî Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî (v.508/1115),

- Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Tahk.: Hüseyin Atay, Ankara, 2004.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), *Şerhu Sahîh-i Müslim*, Beyrut, t.y.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (v. 606/1209), *Tefsîr-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Çev.: Suat Yıldırım ve Arkadaşları, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, Beyrut, 1981.
- Subkî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed (v. 1352/1933), *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrud Şerhu Süneni Ebî Davud*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Riyad, t.y.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaeddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *el-Habaik fi Ahbari'l-Melaik*, Beyrut, 1985.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid (v. 310/923), *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 1978.
- Taftazânî, Sa'düddin Ömer b. Mes'ud b. Abdillâh (792/1390), *Şerhu'l-Akaid*, (Süleyman Uludağ, Taftazani Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhu'l-Akaid Kitabının Ekinde), Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1991
-, *Şerhu'l-Mekâsıd*, İstanbul, h.1305.
- The Encyclopedia of İslam**, Leiden, 1954.
- The Interpreter's Dictionary of The Bible**, Newyork, Nashville, 1962.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892), *Sünen*, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir-M. Fuâd Abdülbakî-İbrâhîm Adve Avad), Kahire 1356/1937.
- Tobit**, <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3> (26/12/2008).
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1988.
- "Seraphiel", *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Seraphiel> (26/12/2008).
- Wensinck, A. J., "İsrafil", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y.
-, "Mikâil", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y.
-, "Azrael", *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Azrael> (26/12/2008).
- Yavuz, Yusuf Şevki-Ünal, Zeki, "Cebraîl", *DİA*. İstanbul, 1993.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1972.
- Yronwode Catherine, *Archangel Gabriel, Messenger of God*, <http://www.luckymojo.com/archangelgabriel.html> (26/12/2008).
-, *Archangel Michael, Like Unto God*, <http://www.luckymojo.com/archangelmichael.html>. (26/12/2008).
- Zebidi, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (v. 893/1488), *Sahih Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Çev.: Ahmed Naim, 8. Baskı

